

mgr Dorota Kruk

WOKÓŁ POJĘCIA 'STRATY'. ANALIZA SEMANTYCZNA WYBRANYCH JEDNOSTEK JĘZYKA REPREZENTOWANYCH PRZEZ CZASOWNIK *STRACIĆ* ORAZ WYRAŻEŃ BLISKOZNACZNYCH

Streszczenie

W pracy poddano analizie semantycznej wybrane jednostki języka oparte na kształcie *stracić* oraz wyrażenia pokrewne im pod względem semantycznym i formalnym, takie jak *utracić* czy *zatracić*, a także czasowniki, których status jako odrębnych jednostek leksykalnych może budzić wątpliwości, np. *natracić*, *potracić* i *przetracić*. Przedmiotem opisu były również wybrane czasowniki, które we współczesnych opracowaniach leksykograficznych wymieniono jako bliskoznaczne do *stracić*, a mianowicie *zmarnować*, *przepuścić* i *roztrwonić* oraz związane z nimi *zaprzepaścić* i *przepaść*.

Autorka wyodrębnia jednostki języka oraz przeprowadza ich analizę zgodnie z założeniami powstałej w obrębie strukturalizmu semantyki redukcjonistycznej, stawiającej wyraźne granice między opisem synchronicznym a diachronicznym oraz między semantyką a pragmatyką. Praca stanowi zatem kontynuację badań prowadzonych w obrębie tego subparadygmatu lingwistyki, którego głównymi przedstawicielami (również twórcami) na gruncie współczesnej polszczyzny są Andrzej Bogusławski, Anna Wierzbicka, Maciej Grochowski, Magdalena Danielewiczowa, Jadwiga Wajszczuk, Zofia Zaron czy Jolanta Chojak, jak również ich uczniowie.

Jednostki języka są rozumiane w pracy jako odrębne całości (ciągłe lub nieciągłe), którym przyporządkowane jest (w większości wypadków) jedno znaczenie. Miejsca walencyjne wyrażeń są traktowane jako ich immanentne części, w odróżnieniu od leksemów, które w wypowiedzi realizują te miejsca. Istotą delimitacji jednostek języka jest wskazanie tych elementów, po odłączeniu których traci ona swoje właściwości semantyczne.

Wszystkie wyodrębnione w pracy jednostki poddane są analizie semantycznej, która opiera się (oprócz konstruowanych zdań testowych) na materiale tekstów zarejestrowanych w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (NKJP), jak również innych tekstach zamieszczanych w internecie i opublikowanych drukiem. Analiza użyć miała na celu z jednej strony prawidłową delimitację wyrażeń, z drugiej natomiast była pomocna w znalezieniu inwariantu znaczeniowego.

W związku z tym, że z opisywanymi jednostkami związane jest pojęcie 'mieć', stanowi

ono bowiem składnik struktury semantycznej większości wyodrębnionych jednostek, część pracy poświęcona jest analizie wybranych jednostek, których członem konstytutywnym jest ten czasownik. Autorka rozstrzyga przy tym problem argumentów nieprzedmiotowych pojawiających się jako uzupełnienie przy *mieć* i uznaje je za wynik operacji, por. np. *ktoś jest pewien, że_ → pewność, że_ → ktoś ma pewność, że_*, lub za część jednostki, por. np. *mieć nadzieję, że_, mieć szansę na coś*. Rozstrzygnięcie to miało wpływ na określenie statusu wyrażen abstrakcyjnych przy jednostkach stanowiących główny przedmiot pracy, por. *mieć pewność → stracić pewność*.

Jako rezultat analizy autorka proponuje wyodrębnienie trzech jednostek języka, a mianowicie: /a/ [ktoś_i] *ma* [coś_j], która reprezentuje elementarne pojęcie, oraz jednostki, które można wyeksplikować za pomocą pojęć prostszych: /b/ [ktoś_i/coś_j] *ma* [coś_k] – związanej z pojęciem 'część' oraz /c/ [ktoś_i] *ma* [kogoś_j] – odzwierciedlającej relacje osobowe.

W analizie jednostek konstytuowanych przez *stracić* nie uwzględniono jednostek wykazujących podobieństwo formalne, ale niezwiązanych z pojęciem straty, takich jak: *stracić (kogoś) z oczu, stracić głowę (w jakiejś sytuacji) czy stracić głowę dla (kogoś)*. W rezultacie analizy autorka wyodrębnia i definiuje następujące jednostki: /a/ [ktoś_i] *stracił*₁ [coś_j] – związaną z pojęciem posiadania czegoś; /b/ [ktoś_i] *stracił* [kogoś_j] – niosącą informację o przerwaniu relacji; /c/ [ktoś_i] *stracił*₂ [coś_j] – odnoszącą się jedynie do części ciała. Charakterystyczna dla wszystkich jednostek opartych na kształcie *stracić* jest obecność w strukturze semantycznej negatywnej oceny zdarzenia.

Czasowniki przedrostkowe, które zostały przez autorkę przeanalizowane, stanowiły zróżnicowaną i niejednorodną grupę. Były wśród nich jednostki synonimiczne do *stracić*₁ (*coś*) i *stracić (kogoś)*, a mianowicie [ktoś_i] *utracił* [coś_j] oraz [ktoś_i] *utracił* [kogoś_j], stanowiące ich warianty stylistyczne.

Za odrębne wyrażenie autorka uznaje jednostkę [ktoś_i] *przetracił* [coś_j], która różni się od [ktoś_i] *stracił* [coś_j] dodatkową informacją ilościową (przez co wymaga uzupełnienia w liczbie mnogiej) oraz węższym zakresem odniesienia, wynikającym z ograniczeń selekcyjnych (pozycję biernikową mogą w niej realizować jedynie nazwy związane z pieniędzmi). Samodzielną jednostkę języka stanowi również [ktoś_i/coś_j] *zatracił* [coś_k] – informująca o tym, że ktoś/coś nie ma już jakiejś cechy (nie można jednak definiować tego wyrażenia jako 'stracić cechę').

Jako rezultaty operacji na jednostce [ktoś_i] *stracił*₁ [coś_j] autorka interpretuje czasowniki *natracić* (operacja akumulatywna, por. *naopowiadać*) oraz *potracić* (operacja dystrybucyjna,

por. *poowierać*). Nie stanowią one odrębnych jednostek języka, nie ma zatem potrzeby przypisywać im odrębnej definicji. W wypadku każdej z nich znaczenie czasownika *stracić*₁ zostaje wzbogacone o treść, którą niesie wykładnik: *po-* wielość zdarzeń i ich niejednoczesność (za Andrzejem Bogusławskim); *na-* sumowanie aktów cząstkowych (za Henrykiem Wróblem).

W pracy zostały scharakteryzowane również jednostki, które w opisach leksykograficznych są łączone (raczej ze względu na bliskość etymologiczną) ze *stracić*, takie jak [ktoś_i] *wytracił* [kogoś_j], [ktoś_i] *wytracił*₁ [coś_j; *prędkość*] czy [ktoś_i] *zatracił się* w [czymś_j]. Analiza stanowiła jedynie potwierdzenie intuicyjnych założeń o braku pokrewieństwa semantycznego między tymi wyrażeniami we współczesnej polszczyźnie.

Opis czasowników, które we współczesnych słownikach umieszczane są w definicji synonimicznej *stracić* (często pod wpływem zbieżności prawostronnych uzupełnień), obejmuje takie jednostki, jak [ktoś_i] *roztrwonil* [coś_j], [ktoś_i] *przepuścił* [coś_j], [ktoś_i] *zaprzepaścił* [coś_j], [coś_i] *przepadło* [komuś_j] oraz jednostki, których konstytutywnym członem jest *zmarnować*: [ktoś_i] *zmarnował* [coś_j], [ktoś_i] *zmarnował* [coś_j; *czas*] *na* [coś_k] *oraz* [ktoś_i] *zmarnował* [kogoś_j] i [ktoś_i] *zmarnował się*.

Rezultatem przeprowadzonej analizy jest opis ograniczeń selekcyjnych wyodrębnionych jednostek wynikających z ich właściwości semantycznych oraz sformułowanie reprezentacji semantycznej (w postaci rozczłonkowanej i zhierarchizowanej eksplikacji) przypisanego im pojęcia. W definicji wskazano oddzielnie treści presuponowane (których nie obejmuje negacja przyłożona do czasownika) oraz informację pod asercją (która stanowi główne dictum pozostające w zasięgu negacji).

Autorka charakteryzuje również pewien rodzaj przekształcenia jednostek w tzw. konstrukcje dekauzatywne, które niosą informację o tym, że coś, co się zdarzyło nie było niczym celem - mogło się stać samoistnie lub mogło je coś spowodować, ale był to przypadkowy rezultat (nawet zamierzonego działania). Wykładnikiem tej operacji jest *się*, por. [ktoś_i] *zmarnował* [coś_j] → [coś_i] *zmarnowało się*.

W pracy charakteryzowane są również niekonotowane frazy celownikowe, które autorka interpretuje jako *dativus ethicus* oraz *dativus possessivus*, por. *zmarnować* (*coś*) (**komuś*), które pojawiają się również przy jednostce *zaprzepaścić* (*coś*).

Donata Słucka